

UOT 94; UOT 32:93/94

XALİDƏ MƏLİKOVA

*Bakı Dövlət Universiteti,
Beynəlxalq münasibətlər tarixi ixtisası üzrə doktorant
Orcid: 0000-0002-5329-9419
khalidamalikova@yahoo.de*

SURIYA VƏ İRAQ MÜNAQIŞƏLƏRİNİN TƏHLİLİ: SƏBƏBLƏR, NƏTİCƏLƏR VƏ ÜÇÜNCÜ DÖVLƏTLƏRİN ROLU

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/208-214>

Birinci Dünya Müharibəsi zamanı Britaniya və Fransa arasında imperialist bölgü planının bir hissəsi olaraq İngiltərə İraqı, Fransa isə Suriyanı işğal etdi. Hər iki ölkə 1950-ci illərdən sonra millət quruculuğu prosesini yaşadı. İraqın Britaniya hakimiyyətindən ayrılmaq səyləri daha əvvəl başlasa da, hər iki ölkə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra əsl müstəqilliyə nail oldu. Bu hadisələrin ilkin mərhələlərinə qədər hər iki ölkədəki hökumətlərin ortaq xüsusiyyəti ərəb sosializmi və millətçiliyinin birləşməsi və hakimiyyətin diktatura kimliyinə malik tək bir fərddə cəmləşməsi idi. Hər iki ölkə əsasən azlıq təriqətləri tərəfindən idarə olunurdu. İraqdakı sünnilər və Suriyadakı ərəb ələviləri, əksəriyyət olmasa da, əsas hakimiyyət mövqelərini tuturdular.

İraq və Suriyadakı konfliktlərdə səbəblər və gedişat olduqca fərqlidir. Lakin hər iki ölkədəki münaqişənin inkişafı Türkiyənin təhlükəsizliyinə birbaşa təsirləri baxımından oxşarlıqlara malikdir. Son iyirmi ildə İraqda və son iki ildə Suriyada baş verən problemlər Türkiyənin həyati maraqlarına birbaşa təsir göstərir. Buna görə də, ABŞ-ın İraqdakı Birinci və İkinci Əməliyyatları, eləcə də Ərəb Baharı zamanı Suriyada baş verən hadisələrin təhlili yaxın ölkələrin, xüsusən Türkiyənin maraqları və rolu baxımından təhlil edilmişdir. Bu təhlil bu hadisələrin ortaya çıxma prosesini, bu inkişaflara töhfə verən daxili və xarici amilləri və Türkiyənin bölgədəki inkişaflardan necə təsirləndiyini əhatə edir.

Açar sözlər: Yaxın Şərq, Suriya, İraq, münaqişə, üçüncü vasitəçi dövlət, Türkiyə, kompromis.

Giriş. Mövzunun təhlili zamanı rast gəlinən faktlara və beynəlxalq ədəbiyyat nümunələrinə istinad edərək demək olar ki, bir sıra siyasi problemlərin və münaqişələrin yaşanması sosial-iqtisadi, səhiyyə və təhsil sektorlarında insanlar və yerli əhali üçün ciddi çətinliklər yaradır. Çox sayda insan qaçqın kimi yaxın ölkələrə gedir və sığınacaq axtarır. Qeydə alınan problemlərin həllində yaxın dövlətlərin, eləcə də dünyada siyasi və iqtisadi təsiri olan ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların rolu əvəzolunmazdır. Birgə qüvvələr və səylər bu problemin həllində yeganə çıxış yoludur. Problemin öyrənilməsi aktualdır və bu sahədə tədqiqatların aparılması müasir dövrümüzdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

2003-cü ildə ABŞ-ın İraqa hücumu ilə hakimiyyətdən uzaqlaşdırılan Səddam Hüseynə qarşı mübarizə İraqın Küveytə hücumu ilə başladı. İraqın Küveytə hücumunun səbəbləri arasında aşağıdakılar qeyd edilir:

- Küveytin İraq-İran müharibəsi zamanı İraqa verdiyi vəsaitlərin geri qaytarılmasını tələb etməsi;
- neft qiymətlərinin iyirmi dollardan on bir dollara düşməsi nəticəsində İraqın gəlir itkisi;
- Küveytin neft qiymətlərinin düşməsinin qarşısını almaq üçün istehsal məhdudiyyətləri tətbiq etməməsi;
- İraqa itirilmiş gəlirlərinin ödənilməsində kömək etməməsi;
- Küveytin İran müharibəsi səbəbindən 80 milyard dollara çatan xarici borcunun ödənilməsini asanlaşdırmaması [6; s.554].

Səddam Hüseynin Küveytdən sünni ərəbləri şiə İranının təhdidindən qoruduğuna görə ödəniş tələb etdi. Bundan əlavə, əsas səbəb iqtisadi olsa da, İraqın Küveytə qarşı tarixi ambisiyalarını reallaşdırmağa; kiçik bir ölkəni ələ keçirərək İran müharibəsi zamanı itirdiyi milli nüfuzunu bərpa etməyə; ictimaiyyətin diqqətini daxili iqtisadi çətinliklərdən milli bir işə yönəltmək istəyi də İraqın Küveytə hücumunun əsaslandırılması rolunu oynadı. Lakin ABŞ-ın İrana qarşı mübarizəsi və İraqın ABŞ-da istehsal olunan düyünün əsas alıcısı olması ABŞ-ın Səddamın bütün pis əməllərinə, o cümlədən Kü-

veytə hücumuna göz yummasına səbəb oldu. Ölkələrini Səddam kimi diktator rejimi ilə idarə edənlərin qərarlarının arxasında məntiqi əsaslandırma tapmaq həmişə mümkün olmaya bilər. Səddam Hüseynin etdiyi hər şeyin doğru ola biləcəyini, diktator təbiətinin nəticəsi olduğunu düşünməsi bu qərara gətirib çıxardı [1; s.200]. BAAS Partiyasının faşist və kommunist idarəetmə üslubları da bu qərarın qarşısını almışdı.

Əsas mətn. Toplanmış ədəbiyyat nümunələrinə əsasən qeyd edilir ki, İraqı ABŞ-ın Küveyti İraqın işğalına qarşı çıxmayacağına inandırmaq cəhdi olduğunu iddia edən spekulativ şərhələrlə əlaqələndirilə bilər. Lakin, Səddamın ən böyük səhvinin dünya sistemini düzgün təhlil etməməsində olduğunu iddia etmək mümkündür. Körfəz müharibəsindən əvvəl və sonra dünya siyasi tarixində əhəmiyyətli inkişaf baş verirdi. O, Şərqi Avropada "Ağ İnqilab" kimi tanınan kommunist rejimlərinin süqut etdiyi, Soyuq Müharibənin ABŞ və Qərb Blokunun qələbəsi ilə başa çatdığı, Sovet İttifaqının süqut prosesində olduğu və ABŞ-ın yeganə super güc kimi ortaya çıxdığı bir vaxtda işğala cəhd etdi. Bundan əlavə, bu dövr İsrail təhlükəsizliyinə üstünlük verən daha aqressiv xarici siyasəti müdafiə edən neoconservatorlar kimi tanınan bir qrupun yüksəlişi ilə də əlamətdar oldu. Bu qrup Səddamın Fələstini dəstəklədiyinə görə devrilməsini tələb etməyə başladı. Səddam həmçinin inanırdı ki, dünya yalnız Çinin Tibeti, Hindistanın Qoanı və İndoneziyanın Şərqi Timoru ələ keçirməsinə reaksiya verəcək, özü isə Küveyti işğal edərsə, oxşar reaksiya ilə qarşılaşacaq. Lakin Səddam yeganə fərqi Küveytin ABŞ-a neft və pul təmin etməsi olduğunu anlaya bilmədi. Nəticədə, ümitsizlik, cəhalət, qəzəb və tamahkarlığın birləşməsi İraqı Küveyti işğal etməyə məcbur etdiyi iddia edilə bilər [2; s.70].

ABŞ bunu etmək potensialına malik olmasına baxmayaraq, Birinci Körfəz müharibəsində bütün İraqı ələ keçirməkdən çəkindi və Səddamı hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq istəmədi. Bunun səbəbləri arasında İraqda Səddamı əvəz edəcək uyğun bir əməkdaşlıq qrupunun yaradılmaması; şiə və kürd fraksiyalarının münasibətlərinin qurulmaması; İraqın potensial parçalanması və İranın bölgədə artan nüfuzu; və regional ölkələrin İraqa müdaxilə etməsi və beləliklə müharibəni qızışdırması riski var. Həmçinin tarixdən hələ silinməmiş Sovet İttifaqının müharibənin nəticəsi ilə bağlı ABŞ ilə əvvəlcədən razılığa gəlməsi də mümkündür.

1990-cı ildə İraqın Küveyti işğal etməsi və məğlub etməsi siyasi münasibətlər üçün əhəmiyyətli nəticələrə səbəb oldu. İraq üçün əhəmiyyətli bir nəticə İraqın ərazi və ərazi bütövlüyünü itirmə riskidir. ABŞ və Qərb tərəfindən həyata keçirilən "Çəkil" əməliyyatı və İraqın ərazisindən şimala qoşun göndərməsinin qarşısını almaq qərarı Şimali İraqdakı kürd qruplarına muxtariyyətdən kənar status verdi və bu gün Şimali İraqda baş verən hadisələrin səbəbi oldu. İraq müharibəsi nəticəsində dünya, xüsusən də Türkiyə, asimmetrik risklərin ən əhəmiyyətli elementi olan terrorizmin geniş yayılmış təsiri altına düşməyə başladı. Bu inkişaf həm də Türkiyənin bütövlüyü üçün əhəmiyyətli bir risk faktoru təşkil etdi [6; s.560].

İkinci İraq əməliyyatı ABŞ-ın global dominantlığını birbaşa hədəf alan hücumun nəticəsi idi. Qloballaşma prosesində fərdlər və kiçik, oxşar qruplar üçün daha çox azadlıq hədəfləyən postmodernizmin yavaşması müsəlman ölkələrində kiçik, dini motivli qrupların təsirini artırdı. Bundan əlavə, artan global rifahdan, işsizlikdən, yoxsulluqdan, sosial dövlətin zəifləməsindən, bu funksiyalı dini motivli qruplar tərəfindən öz üzərinə götürməkdən faydalana bilməmək, mədəniyyətlərarası yadlaşmanın artması, liberalizmin ideoloji məğlubiyyətindən sonra solçu ideyaların cəmiyyətə təsirinin azalması və yaranan ideoloji boşluğun dini yanaşmalarla doldurulması dini motivli radikalizmin böyüməsi üçün əlverişli şərait yaratdı [14; s.1563]. Bu amillər, Yaxın Şərqdəki İsrail-Ərəb münaqişəsində İsrailin tərəfini saxladığına görə ABŞ-a qarşı artan qəzəblə birlikdə, radikal ideyaların cəmiyyətə təsir etməsi üçün bir mühit yaratdı. Bundan əlavə, ABŞ-ın Soyuq Müharibə dövründə kommunizmin cənub-a yayılmasının qarşısını almaq üçün tətbiq etməyə çalışdığı yaşıl kəmərin nəzəriyyəsinin dini motivli radikalizmin artmasında əhəmiyyətli rol oynadığı da məlumdur. Nəticədə baş verən 11 sentyabr hadisəsi, Perl-Harbordən sonra ABŞ tarixində ən qaranlıq günlərdən birini qeyd etdi. Adətən xarici bazaları hədəf alan hücumlar istisna olmaqla, bu, ABŞ-ın öz torpağında əhəmiyyətli itkilərə səbəb olan asimmetrik hücumla qarşılaşdığı ilk hal idi [12].

ABŞ İraqda strateji, əməliyyat və taktiki səhvlərə yol verdi və buna görə də Vyetnamdan sonra ikinci dəfə məğlubiyyətlə üzləşdi. Təxminən səkkiz illik müharibədən sonra ABŞ ölkəni tamamilə

çətin bir vəziyyətə salmış oldu. ABŞ-ın İraqdakı uğursuzluğuna səbəb olan amillər aşağıdakı kimi sadalana bilər:

- Strateji səviyyədə, İraq üçün müharibədən əvvəlki ətraflı və əlaqələndirilmiş əməliyyat planlarına baxmayaraq, müharibədən sonrakı siyasət, münasibət və yanaşmalar üçün ətraflı və ardıcıl planlaşdırma yox idi. Həmçinin iddia edilirdi ki, Prezident Buş da daxil olmaqla, ABŞ administrasiyası İraqda iki əsas İslam məzhəbinin olduğunu və bunların münaqişəyə səbəb ola biləcəyini belə başa düşməyib.

- Digər tərəfdən, ABŞ administrasiyası əvvəlcə İraqda səhv insanları əməkdaşlıq edənlər kimi müəyyən etmişdir. ABŞ-a öz gündəliyini təqdim edən İraq müxalifətçilərinə əsasən etibar etmək məcburiyyətində qalmaq İraqdakı uğursuzluğa səbəb olub. İraq böhranı zamanı amerikalılar ölkənin müharibədən sonrakı problemlərinin həllinə ikinci dərəcəli əhəmiyyət veriblər [16].

Bir qrup amerikalı alim tərəfindən hazırlanan və 2007-ci ilin əvvəlində dərc edilən Baker-Hamilton hesabatına uyğun olaraq yeni strategiyalar həyata keçirildi. İraqdakı Amerika qoşunları gücləndirildi, müqavimətin şiddətli olduğu Ənbar və Bağdad kimi bölgələr hücum əməliyyatları ilə əhatə olundu. Hər bir bölgə zonalarla bölündü və nəzarət altına alındı. Etnik və məzhəb münaqişəsinin yaşandığı yaşayış məntəqələri divarlar kimi fiziki sərhədlərlə ayrıldı və bu da onların bir-biri ilə əlaqə qurmasına mane oldu. Vətəndaş müharibəsinin səbəb olduğu məcburi köçkünlük nəticəsində yaranan etnik və məzhəb ayrılıqları təbii olaraq amerikalılara bu baxımdan lazımi rahatlığı təmin etdi. Bundan əlavə, İraq Təhlükəsizlik Qüvvələrinin (İTQ) yaradılması, təlimi və silahlanması prioritet olaraq təyin olundu və bu da onların özünütəmin etməsini təmin etdi [6; s.566-570].

2007-ci ilin ortalarından etibarən müəyyən bölgələrin təhlükəsizliyi İTQ-yə həvalə edildi. Bu arada, sünnilərin marjinalaşdırılmasının qarşısını almaq üçün sünni qəbilələrinə İraqın oğulları adlı bir milis yaratmaq və onun idarəçiliyində iştirak etmək üçün hüquqi çərçivə təmin edildi. Sünni tayfalarına verilən maliyyə dəstəyi təkcə Amerika qüvvələrinə qarşı müqaviməti azaltmaqla kifayətlənmədi, həm də "İraq oğulları" milislərinə Əl-Qaidəyə qarşı mübarizə aparmağa imkan verdi və bununla da İraqdakı ümumi müqaviməti zəiflətdi. Bu arada, 2007-ci ilin sonuna planlaşdırılan mübahisəli Kərkük referendumu Beyker-Hamilton hesabatına uyğun olaraq təxirə salındı və beləliklə, İraqda iğtişaların daha da artmasının qarşısını aldı. İrana ən yaxın şiə qrupları və şiə müqavimətinin əsas elementi olan Əs-Sədr Qrupuna və onun Mehdi Ordusuna qarşı şiddətli hərbi əməliyyat keçirildi və onlar nəzarət altına alındı [17].

ABŞ ümumilikdə uğursuzluğa düşər olmuş kimi görünərsə də, İraqdan istədiyini daha baha başa gələrək və daha uzun müddət ərzində əldə etmiş kimi görünür. Çünki ABŞ-ın İraqa hücumu və Səddam rejimini devirməsi nəticəsində Yaxın Şərqdə onu təhdid edə biləcək əhəmiyyətli bir gücü aradan qaldırdı, İraqda sadıq bir hökumət qurdu, İraq neftinə nəzarəti ələ keçirdi, öz şirkətlərinə İraqın yenidən qurulmasında əhəmiyyətli pay verməklə iqtisadi itkilərinin bir hissəsini ödədi, müharibə/qeyri-sabitlik qorxusu yaratmaqla digər ölkələrə silah satdı və digər böyük güclərin etirazlarına baxmayaraq və BMT-dən beynəlxalq legitimlik axtarmağa ehtiyac olmadan İraqa hücum edərək özünü yeganə böyük güc kimi sübut etdi. Buradakı uğursuzluq ABŞ üçün gözləniləndən daha böyük itkilər və artan xərclər deməkdir və bu, hərbi məğlubiyyət deyil. ABŞ; İraqda qüvvələrinin saxlanılması ilə bağlı hüquqi prosesin davam etdirilməsini təmin etmək üçün (müvafiq BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnaməsi 2008-ci ilin sonunda təsdiqlənib), 2008-ci ilin noyabr ayının sonunda İraq hökuməti ilə "ABŞ Qüvvələrinin İraqda müvəqqəti qaldıqları müddətdə fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ABŞ Qüvvələrinin İraqdan çıxarılması" adlı müqavilə imzaladı. Beləliklə, ABŞ 2011-ci ilin sonunda qüvvələrini geri çəkdi və 2009-cu ilin sonuna qədər İraq şəhərlərində təhlükəsizliyi İraq Təhlükəsizlik Qüvvələrinə təhvil verdi [16].

Bundan əlavə, dünyanın heç bir bölgəsi son iki onillikdə ABŞ tərəfindən Yaxın Şərqi yenidən formalaşdırmaq üçün bu cür uzun təzyiq və işğal cəhdlərinə məruz qalmayıb. İraq müharibəsinin sonunda İraq ərəbləri arasında sünni və şiə arasındakı fikir ayrılıqları daha da dərinləşdi; İraqın birliyini qorumaq çətinləşdi; kürd qrupları üçün müstəqilliyə maneələr aradan qaldırıldı; İran işğaldan sonra global güc kimi ortaya çıxdı və nüvə silahı texnologiyasındakı irəliləyişləri regional ölkələr üçün narahatlıq mənbəyinə çevrildi; qaçqın böhranı İraq və qonşu ölkələr üçün əhəmiyyətli bir problem yaratdı; və ABŞ tərəfindən terrorçu adlandırılan Həmməs və Hizbullah kimi qruplar müharibədən əvvəlki dövrlərlə ilə müqayisədə daha da gücləndi və legitimlik qazandı. Demokratik dəyərlərə hörmət edən və

sərbəst bazar iqtisadiyyatını qəbul edən azad bir İraqın yalnız ölkənin iradəsi və sosial, siyasi və mədəni həyatının qarşılıqlı təsiri ilə əldə edilə biləcəyi, silahlı qüvvələrin xarici məcburiyyəti ilə deyil, aydın oldu. Bundan əlavə, işğal İraqın ərazi bütövlüyünün qorunmasını daha da çətinləşdirdi və müharibədən əvvəlki İraq uzaq bir xatirəyə çevrildi [3].

ABŞ işğalından sonra İraq "uğursuz-aciz" bir dövlətə çevrildi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Almaniya və Yaponiyada tətbiq edilən "millət quruculuğu prosesi" İraqda uğursuzluğa məhkum idi.

Bəzi eniş-yoxuşlar istisna olmaqla, yarım əsrdən çoxdur ki, müsbət inkişaf edən və strateji tərəfdaşlıq hesab edilən Türkiyə-ABŞ münasibətləri İkinci İraq müharibəsi zamanı çətin bir dövrə qarşılaşdı. Bu müharibə münasibətlərdə dönüş nöqtəsi oldu və böhran vəziyyətində Türkiyənin həmişə ABŞ-in yanında olacağı fikrini zəiflətdi. Bundan əlavə, Türkiyənin Şimali İraqa müdaxiləsi çoxşaxəli hala gəldi və ABŞ-ı da əhatə etdi. Türkiyə-ABŞ münasibətlərində bir neçə il davam edən qarışıqlıqdan sonra ABŞ-in Türkiyənin Şimali İraqdakı hava hücumlarına, xüsusən də kəşfiyyat dəstəyinə müsbət yanaşması münasibətlərin konstruktiv inkişafına töhfə verdi [4; s.70-71; 9; 10; s.2179].

ABŞ-in İraqa müdaxiləsi Türkiyəni İraqda yaşayan həmvətənlərinin problemləri ilə üzləşməyə məcbur etdi. 1925-ci ildə keçirilən Konfrans nəticəsində Türkiyənin Britaniyaya güzəştə getməyə məcbur olduğu Mosul və Kərkük məsələsi və türkmənlərin vəziyyəti təxminən bir əsr sonra Türkiyəyə təsir edən əhəmiyyətli bir beynəlxalq məsələ kimi ortaya çıxdı.

İraq daxilində fundamental element hesab edilmədikləri üçün türkmənlərin üzləşdiyi ədalətsizliklər və İraq kürd qruplarının neftlə zəngin və tarixi Kərkük şəhərinin nəzarətini ələ keçirmək üçün şəhərin demoqrafik balansını dəyişdirmək səyləri Türkiyənin terror təşkilatından sonra ən həssas olduğu məsələlər idi. Müharibənin əvvəlində kürd qrupları ABŞ-in dəstəyi ilə Kərkükdəki vətəndaşlıq qeydiyyاتی və torpaq qeydiyyاتی idarələrini ələ keçirərək sənədləri məhv etdi və zədələdi, şəhərlə bağlı niyyətlərini nümayiş etdirdi. Bundan əlavə, ABŞ və kürdlərin, xüsusən də Tələfərdəki sünni türkmənlərə qarşı tətbiq etdiyi sərt və təzyiq tədbirləri Türkiyəni xeyli narahat etdi. 1918-ci ildən sonra İraq türklərinin əzablı və acınacaqlı həyatı ABŞ-in İraqa hücumu ilə həll edilə bilmədi. Lakin əzabların səbəblərini türkmənlərdən başqa amillərlə əlaqələndirmək yersizdir; vurğulamaq lazımdır ki, türkmənlərin birliyi və bütövlüyünü qoruya bilməməsi də bu əzablara səbəb olub. Təəssüf ki, türkmənlər etnik mənşələrini ortaq məxrəc kimi istifadə edə bilməyiblər və buna görə də məzhəb ayrı-seçkiliyinin ağrısı ilə üzləşiblər. Müqavimətin ən gərgin dövründə ABŞ ordusu və Peşmərgə tərəfindən Təl-Əfərdə sünni türkmənlərə qarşı şüa türkmənlərindən istifadə edilməsi bunu göstərir [15; s.10-12].

Kürd qruplarının türkmən torpaqlarını ələ keçirmək istəyi Türkiyəni hərəkətə keçməyə vadar edib və Kərkük şəhərinin tamamilə kürdlərə təhvil verilməsinin qarşısını alıb. Kərkükün statusu ilə bağlı hələlik heç bir razılıq əldə edilməyib. Mərkəzi hökumətin baş naziri Malikin artan avtoritarizmi Kərkükdəki kürd və türkmən qrupları arasında yaxınlaşmaya səbəb olub.

Digər tərəfdən, Yaxın Şərqdəki mövcud avtoritar rejimlər ikiqütblü sistemin hakim olduğu bir mühitdə ortaya çıxdı. Şərq Blokunda geniş yayılmış problemlər Yaxın Şərq ölkələrinə də aiddir, lakin bölgədəki öz maraqlarını qorumağa çalışan Qərb ölkələri Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə bu rejimlərin yaşamasını təmin etdilər. Çünki genişmiqyaslı rejim dəyişiklikləri bölgədə yeni güc mərkəzlərinin, məsələn, ərəb ölkələri arasında birliyin yaranmasına, Qərbin bölgədəki təsirinin itirilməsinə və bəlkə də ən əsası İsrailin yaşamasına səbəb ola bilər. Buna görə də, diktatura rejimlərindən güclü dini həssaslığa malik rejimlərə rahat keçid axtarıla bilər və onları hakimiyyətdə ortaq rolla əvəz etmək olar. Bu, həm İsrailin təhlükəsizliyini təmin edə, həm də Qərbi Şimali Afrikada və Ərəbistan yarımadasında demokratiyanı qəbul edən, Qərb dəyərlərinə hörmət edən və əməkdaşlıq edə bilən yeni güc modellərinin yaradılmasına təkan verə bilər [12].

Son zamanlar mövcudluğu hiss olunmağa başlayan Çin və Rusiyanın Yaxın Şərqə daha asanlıqla müdaxilə edə bilməsi ehtimalı Qərb ölkələrinin yalnız Yaxın Şərqdə deyil, həm də qlobal miqyasda maraqlarını təhlükə altına qoya bilər [5, s.2-5]. Yeni güclərin Yaxın Şərqdə daha fəal iştirak etməzdən əvvəl Yaxın Şərqdə və Şimali Afrikada transformasiyaların baş verməsi arzuolunan ola bilər. Bu və oxşar səbəblərə görə Qərb 2000-ci illərdən bəri Yaxın Şərq ölkələrində demokratiyaya çağırış etməyə başlayıb. Bundan əlavə, güman etmək olar ki, 11 sentyabr hücumlarından sonra ABŞ tərəfindən 2004-cü ildə əsasən inkişaf etməmiş ölkələri əhatə edən, həm iqtisadi, həm də sosial cəhətdən müasir dəyərlərə malik İslam bölgəsini inteqrasiya etmək və bununla da radikalizmdən qaynaqlanan terrorizmi

azaltmaq üçün başladılan Böyük Yaxın Şərq və ya Böyük Yaxın Şərq və Şimali Afrika (Büyük Orta Doğu (BOP) və ya Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika (GODKA)) layihəsi nəzərdə tutulan məqsədlərinə çatıb. Nümayişlərdə xalqın ifadə etdiyi demokratiya, azadlıq və iş yerləri tələblərinin bu layihənin məqsədləri ilə qismən üst-üstə düşməsi təəccüblüdür [6; s.570].

Nəticə. İraq və Suriyadakı hadisələr birbaşa Türkiyənin maraqları ilə bağlıdır. Hər iki ölkə Osmanlı İmperiyasından qoparılmış və Qərbin imperiya məqsədlərinə uyğun olaraq qurulmuş dövlətlərdir. Skeptizm hər iki ölkənin, hətta Türkiyə ilə münasibətlərində həmişə üstünlük təşkil edib. Hər iki ölkənin əraziləri terror təşkilatları tərəfindən istifadə olunur. Bir əsr əvvəl bu ölkələrdə qurulan imperiya nizamı artıq çökür və kənar qüvvələrin Ərəb Baharı adı altında hadisələri manipulyasiya etmək səyləri davam edir. Keçmişdə daha asan qurulan imperiya nizamının qurulması bu gün çətinləşir və arzuolunmaz hadisələrə gətirib çıxarır. Bundan əlavə, demokratiya, azadlıq, bərabərlik, plüralizm, rifah, resursların ədalətli bölüşdürülməsi və ləyaqət hissi uğrunda kampaniya kimi başlayan Ərəb Baharı, hakimiyyətə gəlməsi və radikal din xadimlərinin fərqli münasibətləri səbəbindən "Ərəb Qışı"na çevrilmək üzrədir. İraqa işğal ABŞ-ın qlobal birqütblü və ya "yeni dünya nizamını" sınağa çəkdi. Digər tərəfdən, 11 sentyabr hadisəsi ABŞ-ın dünyanı yenidən formalaşdırmaq və enerji resurslarına nəzarət etmək əməliyyatları üçün əlverişli bir mühit yaratdı. Lakin, işğalın ilk üç ilində ABŞ-ın inzibati və hərbi səhvləri nəticəsində qarşılaşılan müqavimət, ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki sonrakı hərəkətlərinin qarşısını almış və ya gecikdirmiş kimi görünür. İraqda neft və təbii qaz gəlirlərinin bölüşdürülməsi, Kərkük də daxil olmaqla mübahisəli bölgələrin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi, mərkəzi hökumət daxilində etnik elementlərin hakimiyyət bölgüsü və davam edən müqavimət və etniklərarası münaqişələr İraqda sabitliyin kövrək qalmasına səbəb olmağa davam edir.

Həm İraqda, həm də Suriyada on il fasilələrlə baş verən problemli hadisələr Türkiyənin həyati maraqlarına birbaşa təsir göstərüb. Türkiyə bu çətinliklərə qarşı beynəlxalq legitimliyə, siyasi və hərbi vəziyyətə, daxili siyasi inkişafı, Türkiyənin iqtisadi vəziyyətinə və terror təşkilatlarının mövcudluğuna əsaslanaraq mövqe tutub [18]. Hazırda Türkiyə həm İraq mərkəzi hökuməti, həm də Suriya hökuməti ilə eyni vaxtda gərginlik yaşayır. Bu, çətin bir vəziyyətdir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnəməsi Suriyaya mümkün hər hansı bir müdaxilənin legitimliyi üçün vacibdir. Qaçqınlara, xüsusən də humanitar yardımla lazımi dəstək verilməlidir, lakin öz torpaqları başqa bir ölkəyə hücum üçün bazaya çevrilməməlidir.

Problemin yeniliyi və praktik əhəmiyyəti. Yaxın Şərqdəki geosiyasi vəziyyətin öyrənilməsi bir sıra ədəbiyyat nümunələrində öz əksini tapmışdır. Lakin bu sahədə müqayisəli tədqiqatların aparılması və gələcək tədqiqatlara təkan verilməsi yenilikdir. Hazırlanmış məqalə bu sahədə çalışan tədqiqatçılar, tələbələr və mütəxəssislər üçün faydalı ola bilər. Xüsusilə, problemin təhlilinin davam etdirilməsi sonrakı tədqiqatlar üçün zəmin yaradacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Akbaş, Z. (2012), Yeni Arap Dünyası'nda Batı ile ilişkiler: Süreklilik değişiyor mu? Uluslararası Orta Doğu Kongresi, 1-2 Kasım 2011. bildiri kitabı, cilt 1, Kocaeli. ss.200-223.
2. Altunışık, M. B. (2009). Ortadoğu ve ABD: yeni bir döneme girilirken, Ortadoğu etütleri, (1)1, 69-81.
3. Arı, T. (2004). Geçmişten günümüze Orta Doğu- siyaset, savaş ve diplomasi. İstanbul: Alfa yayınları.
4. Bayraktar, G. (2008). Orta Asya ve Türkiye'nin güvenlik stratejileri. İstanbul: Bilgeoğuz yayınları. 70-85
5. Bourtman, I. (2006). Putin and Russia's Middle Eastern Policy, Middle East review of international affairs, vol. 10, No. 2, pp. 1-15.
6. Demir, S. (2012). Irak Ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar Ve Türkiye Üzerine Etkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(2), 553-578.
7. Ekin, C. (2012) Küresel hegemonya mücadelesi açısından deniz yetki alanları: Örnek olay Doğu Akdeniz, Uluslararası Orta Doğu Kongresi, 1-2 Kasım 2011. Bildiri Kitabı, Cilt I, Kocaeli. ss.72-97.
8. Ertuğral, Y. (2015). Rusya'nın Arap baharı politikası (2010 – 2014), - Akademik Perspektif - erişim tarihi: 12 Şubat 2016, <http://akademikperspektif.com/2015/02/18/rusyanin-arap-bahari-politikasi-2010-2014/> [27.02.2026].

9. Harunoğulları, M. (2017). Orta Doğu jeopolitiki ve küresel güçlerin enerji mücadilesi. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 121-137. <https://doi.org/10.20304/humanitas.318517>
10. Kadioğlu, İ. A. (2020). Suriye iç savaşı ve Türkiye: Çatışma, güvenlik ve sığınma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(29), 2179-2213.
11. Koç, M., Görücü, İ., & Akbıyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63-94.
12. Jenkins, B. M. (2015). *How the current conflicts are shaping the future of Syria and Iraq*. Rand Corporation.
13. Jian, Z. (2011). China's energy security: Prospects, challenges, and opportunities. The brookings institution center for Northeast Asian policy studies, cnaps visiting fellow working paper, 1775 Massachusetts avenue, NW Washington D.C. 20036-2188, pp. 1-32.
14. Leenders, R. (2008). Iraqi Refugees in Syria: causing a spillover of the Iraqi conflict? *Third World Quarterly*, 29(8), 1563-1584.
15. Niray, N. (2003). Bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında Orta Doğu'da oluşan siyasal gelişmeler ve Türkiye'nin yeri, F.Ü. Orta Doğu Araştırmaları merkezi birinci Orta Doğu semineri (s.9-20), Elazığ, 29-31 Mayıs.
16. Sen, K., Hussain, H., & Al-Faisal, W. (2016). Ethics in times of conflict: some reflections on Syria, in the backdrop of Iraq. *BMJ global health*, 1(3), e000149.
17. Özey, R. (2012). Dünya denkleminde Orta Doğu coğrafyası, İstanbul: Aktif kitapevi.
18. Ministry of Foreign Affairs of Turkey (2016) https://www.mfa.gov.tr/joint-statement-by-the-foreign-ministers-of-the-islamic-republic-of-iran_-the-russian-federation-and-the-republic-of-turkey-on-agreed-steps-to-revitalize-the-political-process-to-end-the-syrian-conflict_-20-december-2016_-moscow.en.mfa [27.02.2026].

ХАЛИДА МАЛИКОВА

*Бакинский государственный университет,
докторант по специальности История международных отношений*

АНАЛИЗ СИРИЙСКОГО И ИРАКСКОГО КОНФЛИКТОВ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И РОЛЬ ТРЕТЬИХ ГОСУДАРСТВ

Во время Первой мировой войны Великобритания оккупировала Ирак, а Франция – Сирию в рамках империалистического плана раздела страны. После 1950-х годов в обеих странах начался процесс государственного строительства. Хотя попытки Ирака отделиться от британского правления начались гораздо раньше, обе страны обрели подлинную независимость после Второй мировой войны. До начала этих событий общей чертой правительств обеих стран было сочетание арабского социализма и национализма, а также концентрация власти в руках одного человека с диктаторскими наклонностями. В обеих странах в основном правили религиозные меньшинства. Сунниты в Ираке и алавиты – арабы-алавиты в Сирии, хотя и не составляли большинства, занимали основные руководящие должности.

Причины и развитие событий в Ираке и Сирии существенно различаются. Однако события в обеих странах имеют сходство с точки зрения их прямого влияния на безопасность Турции. События в Ираке за последние два десятилетия и в Сирии за последние два года напрямую затрагивают жизненно важные интересы Турции. Таким образом, анализ событий, развернувшихся в Сирии в ходе Первой и Второй операций США в Ираке, а также «Арабской весны», будет проведён с точки зрения интересов Турции. В рамках этого анализа будут рассмотрены процесс возникновения этих событий, внутренние и внешние факторы, способствовавшие их развитию, а также то, как события в регионе повлияли на Турцию.

Ключевые слова: Ближний Восток, Сирия, Ирак, конфликт, третье промежуточное государство, Турция, компромисс.

KHALIDA MALIKOVA

*Baku State University,
doctoral student on the history of international relations*

**ANALYSIS OF THE SYRIAN AND IRAQI CONFLICTS:
CAUSES, CONSEQUENCES AND THE ROLE OF THIRD STATES**

During World War I, Britain occupied Iraq, and France occupied Syria, as part of an imperialist partition plan between Britain and France. Both countries experienced a process of nation-building after the 1950s. Although Iraq's efforts to separate from British rule began much earlier, both countries achieved true independence after World War II. Until the initial stages of these events, the common characteristic of the governments in both countries was their combination of Arab socialism and nationalism, and the concentration of power in a single individual with a dictatorial identity. Both countries were governed mostly by minority sects. Sunnis in Iraq and Alawites, the Arab Alawites in Syria, although not the majority, held the primary positions of power.

The causes and developments in Iraq and Syria are quite different. However, the developments in both countries share similarities in terms of their direct impact on Turkey's security. Developments in Iraq over the past two decades and Syria over the past two years directly impact Turkey's vital interests. Therefore, an analysis of the events that unfolded in Syria during the US's First and Second Operations in Iraq, as well as the Arab Spring, will be conducted from the perspective of Turkey's interests. This analysis will cover the process by which these events emerged, the internal and external factors that contributed to these developments, and the ways in which Turkey was affected by developments in the region.

Keywords: Middle East, Syria, Iraq, conflict, third intermediary state, Turkey, compromise.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 27 fevrlə 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Qurban Məmmədov, t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov.
